

A MÓDSZERTANI TUDATOSSÁG A NEVELÉSTUDOMÁNYI
KUTATÓMUNKÁBAN

A neveléstudományi kutatómunka társadalmi jelentőségét, a fejlődésben betöltött szerepét és lehetőségeit tekintve új, minőségileg magasabbrendű szakaszához érkezett. A fejlett szocializmus viszonyainak kialakításában döntő szerepe lesz a felnövekvő nemzedéknek, a szocialista—kommunista személyiség-típus formálásával kapcsolatos eredményeknek, mulasztásoknak és hibáknak.

Optimális megoldásra csak abban az esetben számíthatunk, ha a neveléstudomány az elmélet és gyakorlat szerves egységének állandó szem előtt tartásával tüzi ki céljait, fogalmazza meg hipotéziseit és ilyen szellemben folytatja — valamilyen formában feltétlenül hasznosítható — kutatásait. Mindez igen magasfokú felelősségtudatot és tudatos kutatómunkát igényel. Ennek egyik oldaláról: a módszertani tudatosságról szeretnék néhány gondolatot elmondani.

A módszertani tudatosság — véleményem szerint — több aspektus együttes figyelembe vételét és alkalmazását jelenti: 1. A korszerű tudományokra általában jellemző objektív tendenciák ismeretét és figyelembe vételét; 2. Az adott tudományág sajátos törvényszerűségeinek megismerését, feltárását; ennek alapján a konkrét jelenségek rendezését, magyarázatát az eleven gyakorlat befolyásolása érdekében. 3. A tudományos eredmények állandó ellenőrzését és korrekcióját, valamint a kutatói önkontrollt.

Az első feltétel lényegében azt jelenti, hogy a kutatónak lépést kell tartania a filozófia fejlődésével, ismernie kell a természettudomány és technika általa hasznosítható módszereit.

Dobrov „A tudomány tudománya” című könyvében a következőképpen fejtegeti ezt a gondolatot: „A jelenleg létező majdnem kétezer tudományos szakág közül kettő olyan, amely a tudomány tapasztalatát vizsgálja rendszeresen. Az első közülük a filozófia. A filozófia a metodológiai problémákra és az emberi tudás fejlődésének legáltalánosabb törvényszerűségeire összpontosítja figyelmét. A második a természettudomány és a technika fejlődéstörténete, amely a tudományos-műszaki haladás krónikáját írja és történeti törvényszerűségeit általánosítja.”¹

Tévedés lenne azt gondolni, hogy a fenti tudományágak eredményei olyan távol esnek a pedagógia kutatási területétől, hogy figyelemmel tartásuk felesleges energiapazarlást jelent.

A filozófia segítségére a neveléstudománynak történetileg új szerepkörében fokozottan szüksége van. Az egyértelműség kedvéért szeretném megjegyezni, hogy filozófián a minden tudományág számára egységes metodológiai alapot nyújtó dialektikus materializmust értem. Ennek az egységes fundamentumnak a figyelembe vétele speciális kutatási területeken új, sajátos törvényszerűségek

¹ G. M. Dobrov: A tudomány tudománya. Bp. 1973. 9.

feltárásához vezethet. Klasszikus példa erre a dialektikus materializmusnak a történelmi folyamatokra történő alkalmazása.

A történelmi materializmus olyan szempontból is példaként áll előttünk, hogy többszáz éves társadalmi fejlődés számára készített alapjaiban helyes, a tudatos tevékenység irányvonalául szolgáló prognózist. A társadalmi fejlődés gyorsuló üteme miatt ugyanis a neveléstudományi kutatások — annak ellenére, hogy optimálisan számolnak a jelen valóságával — szükségképpen jövőközpontúak lesznek. Már ma anakronizmusnak számít az a pedagógia, amelyik alapfeladatának a jelenhez való adaptáció feltételeinek kimunkálását tartja. A jövőközpontúság, *a jelen és jövő között feszülő dialektikus ellentmondás és a kettő egységének reális felismerése* átstrukturálja az adekvát kutatásmetodika belső rendszerét.

Az új struktúrák, kutatási modellek kialakulására döntő befolyást gyakorol a korszerű kutatások módszer- és eszköztárának egésze, a természettudományok és a technika mindenkori fejlettségi színvonala. A tudatos kutatónak az ilyen értelemben vett általános eredményeket is ismernie kell ahhoz, hogy konkrét kutatását korszerűen megtervezhesse. Ebből a szempontból komoly lépéseket jelent a matematikai statisztika módszereinek, a számítástechnikának egyre értékőbb alkalmazása a neveléstudományi kutatómunkában.²

A tudományfejlődés objektív tendenciái közül szeretném kiemelni azt az erőteljes integrálódási folyamatot, mely a korszerű tudományok differenciálódási folyamata után és mellett ma már általános jelleget kezd ölteni, áthatja az elmélet és gyakorlat legérzékenyebben reagáló területeit. A pedagógia iskolai gyakorlatában ez úgy tükröződik, hogy a részleteikben leginkább tisztázott, legstrukturáltabb materiával dolgozó rokon tantárgynak kezdenek integrálódni.

A kutatómetodika számára ez a tendencia azt jelenti, hogy a tudományok mai fejlettségi fokán csaknem lehetetlen egyetlen módszer alkalmazásával korszerű eredményeket elérni. Kiemelkedő kutatók mindig is törekedtek arra, hogy az érintkező tudományok hasznosítható eredményeire támaszkodjanak, hogy használják a koruknak megfelelő nivójú kutatási módszereket. Ez önmagában még nem tekinthető új jelenségnek. A minőségileg új az, hogy *napjainkban ez a törekvés általánossá és kötelező érvényűvé vált.*

A korszerű kutatónak ma már nem a megfelelő módszert, hanem az adekvát *módszer-együttest* kell megtalálni és tudatosan alkalmazni. Az adott kutatás folyamán ezek a módszerek elvesztik önállóságukat és egységként kezdenek funkcionálni. Az egység jellegét, viszonylagos állandóságát leginkább a molekulához lehetne hasonlítani.

A módszermolekula összetételét alapvetően a kutatás tárgya, közege, célkitűzései határozzák meg. Egyenes arányban függ emellett az alkotó elemek képező konkrét módszerek jellegétől és részvételi arányától. Ennek értelmében beszélhetünk *domináns módszerekről*. A dominancia nem jelentheti bizonyos módszerek egyoldalú és alaptalan előnyben részesítését.³ Figyelembe kell azonban vennünk, hogy minden tudománynak megvan a maga speciális közege, mely alapvetően meghatározza az alkalmazható módszerek körét is.

Ez a közeg a neveléstudomány számára kettős jellegű: egyrészt az elméleti munka verbális közegét, másrészt az eleven gyakorlati tevékenységet jelenti. A nevelélméleti kutatások nem meríthetik csupán önmagukból tárgyukat.

² Szarka József: Három évtized. Magyar Pedagógia, 1975. 5.

³ H. Bauer: Az empirikus kutatási módszerek problémái a neveléstudományban. Berlin, 1973. Fordításban az MTA Pedagógiai Kutatócsoport dokumentációjában (D 1321.).

Ha így volna, nem is lenne rájuk szükség. *Céljuk, kiindulópontjuk, bázisuk és pozitív eredményeik nem szakadhatnak el attól a pedagógiai valóságtól, melynek jelenére és jövőjére hatniuk kell a társadalom mai és jövő szükségleteinek megfelelően.*

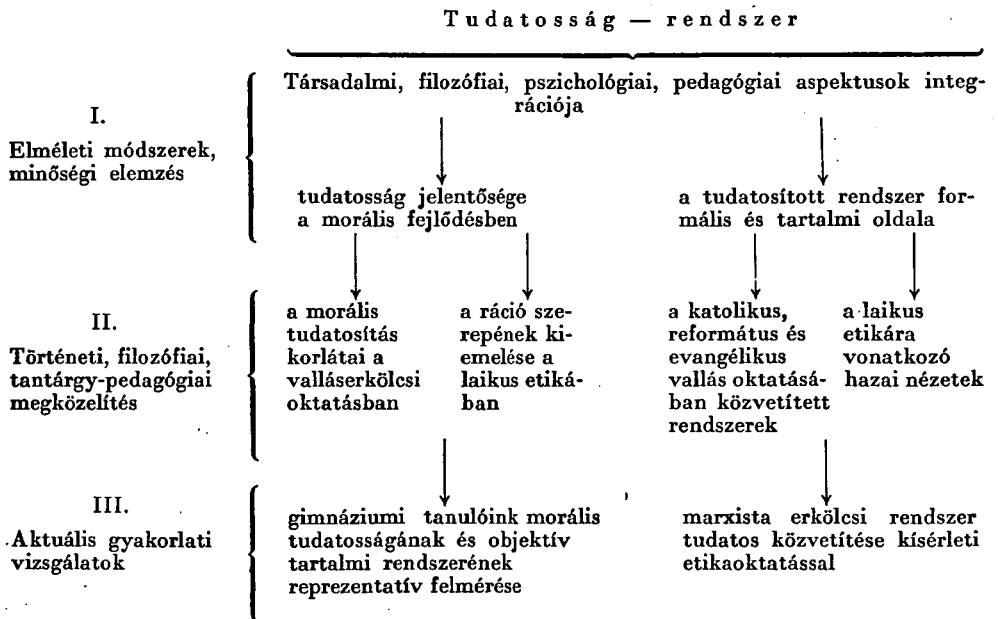
Az elmélet és gyakorlat kölcsönhatásának érvényesítése a pedagógiai kutatás-metodikában az elméleti és az empirikus bizonyosságra törekvő módszerek együttes alkalmazását feltételezi.

A neveléstudomány a többi társadalomtudományhoz hasonlóan dinamikus, állandóan fejlődő valóságot vizsgál. Mivel a fejlődés időben megy végbe, a neveléstudományi kutatások idődimenzióban folynak és időben változó tárgyra irányulnak. A kutatómódszerek alkalmazási körét, jellegét erősen meghatározza, hogy az időben végbemenő folyamat melyik szakaszát tesszük vizsgálat tárgyává.

Az elmondottakat, véleményem szerint, bármilyen pedagógiai kutatásról legyen szó, a tudatos tervezésnél figyelembe lehet és kell venni.

A konkrét kutatások módszertani tervezését egy befejezett és ezért egészében áttekinthető munkám alapján szeretném bemutatni.⁴

Kiinduló célkitűzésem szerint az *erkölcs gimnáziumi oktatásának XX. századi problémáit* akartam elemezni Magyarország viszonylatában. Észrevettem azonban, hogy a különböző problémák két kardinális pont köré: a *tudatosság* és a *rendszer* (mint meghatározott tartalmi struktúra) köré csoportosulnak. A két kulcsprobléma feldolgozásának irányadó és a kutatás befejezéséig érvényes modellje az 1. ábrán látható.

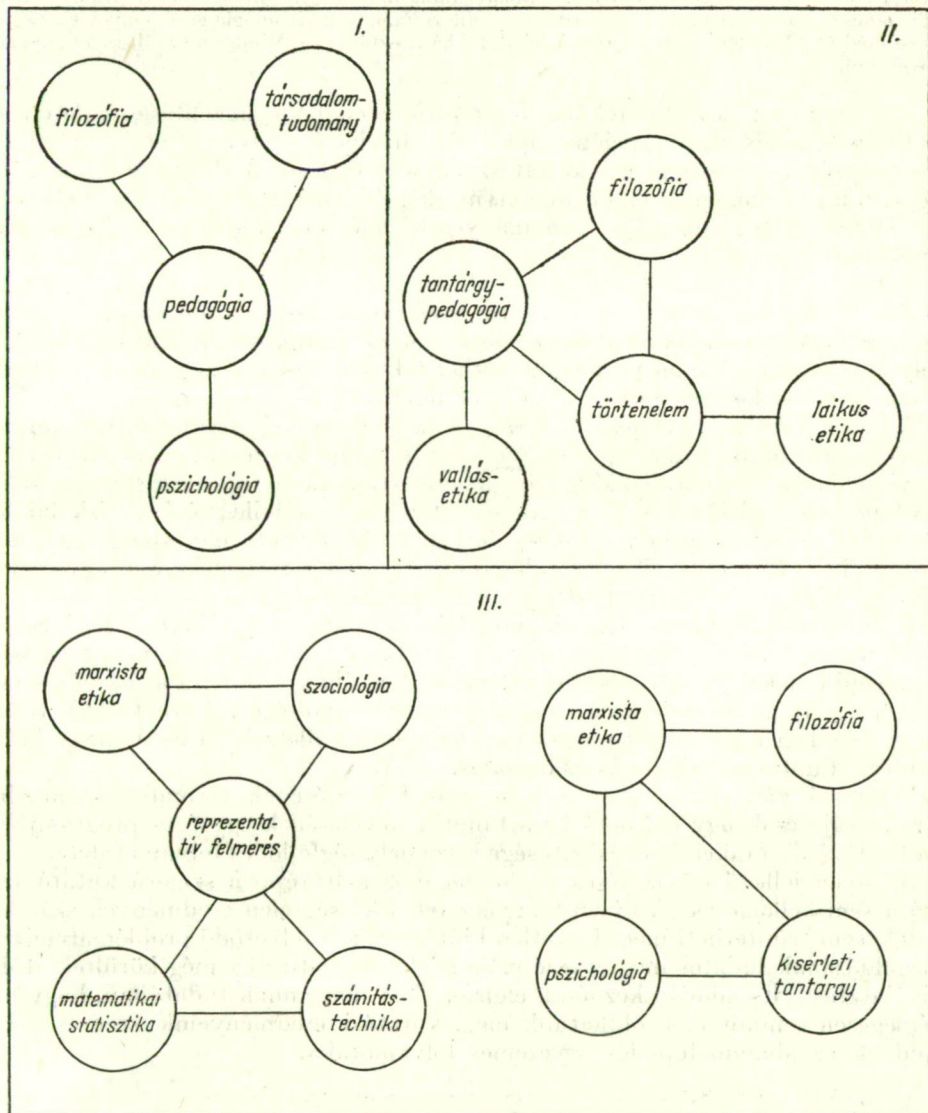

1. ábra

⁴A *tudatosság és a rendszer problémái az erkölcs gimnáziumi oktatásában Magyarországon a XX. században*. Kandidátusi értekezés, 1972.

Ez a modell megfelelőnek bizonyult a morális tudatosság és rendszer problémáinak a feldolgozására. Tartalmi struktúrája, szigorú logikai, történeti meghatározottsága óvta a kutatót a kitérőtől, segítette a nagymennyiségű alapanyag válogatását, szelekcióját, elrendezését. Tulajdonképpen a kutatási terv rendeltetését töltötte be, de belső felépítésében, funkciójában különbözött attól. Míg a tervek általában nem válnak az eredmények részévé, a fenti modell szervesen beépült a munkába, annak alapjává lett, s így meghatározta a készülő értekezés szerkezetét is.

A téma feldolgozása előtt és a kutatás egész folyamatában keresni kellett a tartalmak belső természetének és tagoltságának leginkább megfelelő módszer-együtteseket. A morális tudatosság és rendszer problémáira irányuló kutatás „vegyületét” a 2. ábrán közölt módszermolekulák alkották.

2. ábra

A római számozás megmutatja, milyen módon kapcsolódnak a módszeregyüttesek a feldolgozási modellhez.

Az alkotó elemek helyzete, kapcsolódási pontjai a „molekulán” belül természetesen nem véletlenek. A tudatosság és a rendszer elméleti problémáit felvető rész (I.) egyaránt támaszkodott a filozófia, társadalomtudomány és pedagógia eredményeire, a pszichológiát azonban csak a pedagógia vonatkozásában használta fel. A következő (II.) strukturális egységben a filozófia, történelem és tantárgypedagógia kölcsönhatása állt a kutatásmetodika központjában, a speciális etikai diszciplínák részben a történelmi (laikus etika), részben a tantárgypedagógiai (vallás-etika) megközelítésben jutottak szerephez.

Az aktuális gyakorlati vizsgálatok (III.) két területének megfelelően egy empirikus és egy experimentális módszerkombináció jött létre. Az empirikus feldolgozás központjában a reprezentatív felmérés állt. A felmérés elméleti előkészítése a marxista etikára és a szociológiára, feldolgozása a matematikai statisztika és a számítástechnika módszereire támaszkodott. Az experimentális módszerkombinációban a marxista etika, filozófia, és a pszichológia eredményeinek hasznosítási módját a kísérleti tantárgy céljai, feladatai határozták meg. Mindez a közölt rajzon nyomon követhető.

Az ismertetett kutatás tehát a téma differenciált megközelítése mellett meghatározott módszerintegráción alapult. Az elmélet és gyakorlat elvi és módszertani egységét mindvégig igyekezett szem előtt tartani. A filozófiát mint a legszélesebb metodológiai alapot minden megközelítésben érvényesítette. Lehetőség szerint használta a természettudományos fejlődés és a technika újabb eredményeit is.

*

A mindenoldalú kutatástervezés, a módszertani tudatosság azonban csak feltétele, de nem biztosítéka a kitűzött célok maradéktalan elérésének. A kutatás konkrét folyamata számos olyan problémát vethet fel, melyre előre nem számíthattunk, s amely adott keretek között nem is oldható meg.

A fenti kutatás „befejezése” után — mondhatni — problematikusabbnak éreztem a morális tudatosság és rendszer aktuális kérdéseit, mint kezdetben. A vizsgálatok megmutatták milyen keveset tudunk a tudatosság-magatartástevékenység dialektikájáról, a kölcsönhatás arányos fejlesztésének iskolai feltételeiről. A reprezentatív felmérés folyamán kialakított mérés-technika jónak bizonyult ugyan, de csak adott állapotok felmérését tette lehetővé, tehát nem dinamikus, hanem statikus helyzetképet nyújtott.

A fejlődés és fejlesztés dinamikáját kísérleti etikaioktatás keretében igyekeztünk megfigyelni és irányítani. Bár az oktatás a kívánt irányban (a közösségi és egyéni érdekek tudatos összeegyeztetése irányában) formálta a tanulók szemléletét és új módszerek kimunkálására adott lehetőséget, észre kellett venni, hogy jelenlegi közoktatási rendszerünkbe nehezen illeszthető be és hogy kevés a tárgy tanítására alkalmas pedagógus.

Világossá vált az is, hogy a moralitás fejlesztésének formális és tartalmi struktúrája csak úgy építhető be a tanulók nevelésének egységes programjába, ha tisztázódik funkciója és jelentősége a személyiségfejlődés folyamatában.

Az ilyen jellegű felismerések az önmagához kellőképpen szigorú kutató számára sem kellemesek. A kínzó hiányérzetet a kétségtelen eredmények számbavétele sem szüntetheti meg. Egyetlen kiút marad: a felvetődő problémarendszer megoldásának tudatos megtervezése, az adekvát módszerek még körültekintőbb kiválasztása. És minden kezdődik előlről. Most már annak tudatában, hogy bár véglegesen semmit nem oldhatunk meg, kutatási eredményeink szervesen beépülnek az állandó fejlődés egyetemes folyamatába.